

Renting, H. & R. van Broekhuizen, 1995, *Plattelandsontwikkeling aan de basis. Toekomstige ontwikkelingen in het buitengebied van Rolde en Anloo en aanknopingspunten voor gemeentelijk beleid*. Wageningen: LUW.

Renting, H., R. de Bruin & E. Pohlmann, 1994, *Bruggen bouwen. Een integrale aanpak van landbouw, milieu, natuur en landschap in Eastermar's Lânsdouwe*, Wageningen: Circle for Rural European Studies/LUW.

Rhodes, R.A.W., 1996, The New Governance: Governing without Government, *Political Studies* 44(4), pp. 652-667.

RLG, 2000, *LNV tussen Europa en de regio: de nieuwe opgaven*, Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied.

Shucksmith, M., 2000, Endogenous development, social capital and social inclusion: perspectives from LEADER in the UK, *Sociologia Ruralis* 40(2), pp. 208-218.

Smith, M.J., 1998, Reconceptualizing the British State: Theoretical and Empirical Challenges to Central Government, *Public Administration* 76(1), pp. 45-72.

Tatenhove, J. van & P. Leroy, 1995, Beleidsnetwerken: Een kritische analyse, *Beleidswetenschap* 1995/2, pp. 128-145.

Tops, P.W. & P. Depla, 1994, Local Politics in the Netherlands: Citizens' Views and Strategies for Modernisation, *Local Government Studies* 20(1), 95-112.

Waarden, F. van, 1992, Dimensions and types of policy networks, *European Journal of Political Research* 21, pp. 29-52.

Weggeman, J. & M. de Jong, 2000, Het groene poldermodel in perspectief, *Beleidswetenschap* 2000/1, pp. 72-96.

Wiering, M., 1999, *Controleurs in Context. Handhaving van mestwetgeving in Nederland en België*, Nijmegen: dissertatie, KUN.

1.3 De economie en de geografie van het platteland

Dirk Strijker

1.3.1 Groene ruimte en platteland

“Hoe zit het met het kennisaanbod voor de problematiek van de Groene Ruimte?”, zo luidt de vraag. Om daar iets over te kunnen zeggen, moet eerst het begrip Groene Ruimte verhelderd worden. Vervolgens is het zaak de ‘problematiek’ in kaart te brengen. Pas dan kan er iets over het kennisaanbod gezegd worden.

Er is nogal wat verwarring over de begrippen platteland en Groene Ruimte. Geografen en sociologen gaan ervan uit dat het begrip platteland in algemene zin niet te definiëren is (zie o.m. Strijker, 1999a, p. 213 e.v.). Het begrip platteland valt in algemene termen wel te omschrijven, namelijk als een gebied met een lage dichtheid van activiteiten. Soms wordt dat doorgetrokken naar 'een gebied met een lage dynamiek'. In deze notitie zal ik aangeven dat lage dynamiek in bepaalde opzichten niet meer past bij het Nederlandse, misschien het hele noordwest-Europese platteland. Laten we het maar houden op lage dichtheid; laag in vergelijking met urbane gebieden. In die zin zijn stad en platteland te beschouwen als mal en contramal, om deze vreselijke beleidstermen toch maar eens te gebruiken. Lage dichtheid is dan misschien niet goed te definiëren, maar voor concrete situaties wel te operationaliseren. Voor Nederland kan zo'n operationalisatie lopen langs de lijnen van omgevingsadressendichtheid, klasse-5 gemeenten, etc. (zie bijv. Sijtsma & Strijker, 1994).

De term Groene Ruimte is afkomstig uit beleidskringen en lijkt daarbij veelal een synoniem te zijn voor platteland. De vraag van Alterra, naar kennisaanbod voor de problemen van de Groene Ruimte duidt in die richting. Toch wil ik een onderscheid aanbrenge tussen de begrippen platteland en Groene Ruimte (zie bijvoorbeeld Structuurschema Groene Ruimte (LNV/VROM, 1993); Sijtsma & Strijker (1994, pp. 4-6)). Platteland is dan alles buiten de stad, dus inclusief dorpen en stadjes. In die optiek is Groene Ruimte dan het buitengebied: alles buiten de aaneengesloten bebouwing. Zowel wetenschappelijk als beleidsmatig kan dit onderscheid soms zinvol zijn: het is denkbaar dat het platteland sterk urbaniseert, terwijl de Groene Ruimte nagenoeg onaangetast blijft. Het omgekeerde is ook denkbaar. Ik ga ervan uit dat Alterra platteland bedoelt als ze Groene Ruimte zegt, en in het navolgende wordt het onderscheid tussen beide begrippen nadrukkelijk gehandhaafd. Platteland is dus alles buiten de stad, Groene Ruimte alles buiten de aaneengesloten bebouwing.

Dit onderscheid is daarom zo belangrijk omdat vanuit economisch gezichtspunt de Groene Ruimte meestal niet erg interessant is: er staan weinig gebouwen en er is weinig productieve activiteit. De eigenlijke productie, of het nu de activiteiten van de Rabobank betreft, of de maaltijdverstrekking aan toeristen, vindt doorgaans grotendeels in de bebouwing plaats.

1.3.2 Aandacht voor het platteland

1.3.2.1 Algemeen

Het Nederlandse platteland staat volop in de aandacht. Daarbij zijn ten minste drie invalshoeken te onderscheiden.

In de eerste plaats is de overheid momenteel zeer betrokken bij het platteland: er is een coördinerend ministerie, het platteland krijgt aandacht in de aanloop naar de vijfde nota over de ruimtelijke ordening, er worden allerlei nota's geschreven en programma's ontwikkeld. De aandacht voor het platteland is ook gestimuleerd via de EU, waar landbouwbeleid langzamerhand evolueert in plattelandsbeleid (zie

bijvoorbeeld de EU-Commissie stukken 'The future of rural society' (1988), de Verklaring van Cork (1996), Towards a common agricultural and rural policy for Europe (1997) en Agenda 2000 (1998)).

In de tweede plaats is de burger geïnteresseerd. Een belangrijke insteek daarvan is o.m. die van de cultuur (zie bijvoorbeeld Hoofdstuk 1 van Haartsen, Groote en Huigen, 2000). Het zijn niet langer in de eerste plaats de plattelanders die de discussie over het platteland bepalen; de culturele elite maakt zich meester van het onderwerp.

De derde invalshoek is die van de wetenschap. Van oudsher is er de vakrichting rurale geografie, die in Nederland momenteel overigens een revival doormaakt. De wetenschappelijke aandacht voor het platteland in Nederland is de laatste jaren echter vooral gepousseerd vanuit de Wageningse sociologen (Van der Ploeg). De insteek van die groep is agrarisch, maar door de nadruk op verbrede landbouw en plattelandsvernieuwing heeft ze er mede voor gezorgd dat het platteland opnieuw op de onderzoeksagenda kwam (zie bijvoorbeeld Van Broekhuizen et al. , 1997).

1.3.2.2 De overheid

Lang heeft het platteland maar weinig aandacht gekregen in het planologisch beleid. Het ging om de steden: motor van de economie en broeinest van problemen. In reactie op de 4^{de} nota over de ruimtelijke ordening leidde dat tot 'De achterkant van verstedelijkt Nederland' (Huigen en Van der Velden, 1989). Daarin werd vastgesteld dat de overheid bezig was het platteland te vergeten, terwijl er op dat platteland toch van alles aan de hand was. Inmiddels is de situatie zeer veranderd. Het ministerie van LNV heeft het platteland en de vraagstukken daar onderdeel gemaakt van haar eigen overlevingsstrategie. De minister van LNV is coördinerend minister voor het platteland geworden en heeft allerlei op het platteland gerichte programma's ontwikkeld. Vanuit haar oorspronkelijke gerichtheid op de landbouwsector hebben veel van die programma's overigens een agrarische insteek. Maar ook bij VROM staat het platteland in de belangstelling. In de aanloop naar de vijfde nota heeft het platteland een volwaardige plaats. Ook allerlei adviesorganen blijken zich om het platteland te bekommeren, zoals de VROM-raad (Sterk en mooi platteland, 1999) en de Raad voor het landelijk gebied. Lagere overheden zijn ook volop in de weer met het platteland. Op provinciaal niveau komt in nieuwe provinciale omgevingsplannen het planologisch beleid voor de plattelandsgebieden prominent aan de orde, de meeste provincies hebben binnen GS een portefeuillehouder voor plattelandsvernieuwing. Op gemeentelijk niveau speelt zich iets dergelijks af.

Maar ook op een hoger niveau is er aandacht voor het platteland. In de Europese Unie staan plattelandsvraagstukken hoog op de agenda (zie bijv. de verklaring van Cork en Agenda 2000). Het gaat daarbij primair om problemen van ontvolking en transitie, en om de relatie tussen landbouw, agro-industrie en de structuur van de plattelandseconomie. De achterliggende gedachte is dat de landbouw de drager is van de Europese plattelandseconomie, en dat die drager door veranderingen in het landbouwbeleid haar functie ten dele aan het verliezen is. Veel onderzoek naar de

feitelijke rol van de landbouw in de productie en inkomensvorming op het Europese platteland is er trouwens niet.

Het probleem dat in Nederland centraal staat, dat van de overdruk, komt er bij die basisinsteek bekaaid af. Het kost dan ook moeite om Brusselse middelen voor plattelandsbeleid in Nederland in te zetten.

De nadruk op ontwikkelingsachterstand is ook goed af te lezen uit het EU-initiatief over Europese ruimtelijk planning: het ESDP (European Communities, 1999). Daarin worden veel woorden gewijd aan ontwikkelingsachterstanden en –perspectieven. Rurale gebieden ‘die het goed doen’ komen vooral aan de orde als voorbeeld voor anderen; aandacht voor de problemen van overdruk en de bedreigingen die daarvan uitgaan naar het platteland is er niet. Zo wordt in par. 3.4 (Wise management of the natural and cultural heritage) natuur en cultureel erfgoed aangeprezen als “.. economic factors which are becoming increasingly important for regional development..”, maar een beschouwing over de bedreiging ervan in overdrukgebieden ontbreekt geheel.

1.3.2.3 De burger

Lange tijd hielden vooral plattelanders zich met het platteland bezig. Dorpsverenigingen, groepen boeren en burgers, en samenwerkingsverbanden daarvan bepleitten hun belangen. Dat is nog steeds zo, maar er zijn heel wat nieuwe groepen, met een meer stedelijke inslag, bijgekomen, zoals natuurorganisaties, landschapsorganisaties en duurzaamheidsstichtingen. Dergelijke organisaties blijken in staat om de agenda van het platteland te bepalen. Ze worden wel aangeduid als de nieuwe ‘gatekeepers’ van het platteland (Huigen en Strijker, 1997).

Maar ook op een ander niveau is het platteland ‘in’. Het platteland staat centraal in nieuwe tijdschriften (Huigen, RuG, is momenteel bezig met een onderzoeksproject daarover), in zaterdagse bijlages, in culturele lezingenseries (ook in de stad). Boeken over het platteland bleken bestsellers te zijn (Geert Mak, Hoe God verdween uit Jorwerd; Frank Westerman, De Graanrepubliek; Tracy Metz, Nieuwe natuur). Culturele uitingen vanuit het platteland staan eveneens in de belangstelling: Rowwen Heze, Skik, Ede Staal. En ook de regionale radio en tv met een plattelandse inslag doen het goed, en bereiken een groot publiek. Het zijn uitingen van een zelfbewust platteland, dat niet langer als achtergebleven gezien wordt, maar als een geïntegreerd rustpunt in een hectisch bestaan.

Behalve door deze culturele aandacht is de burger ook op een andere manier bij het platteland betrokken, namelijk via de knokpartij om ruimte; ruimte om te wonen, ruimte om te recreëren. Wat het wonen betreft tekent zich momenteel een (hernieuwde) trend af van een trek naar het platteland (zie bijvoorbeeld Van Dam, 2000, p. 83-84). Als zich, zoals in het begin van de jaren zeventig gebeurde met de oliecrisis, niet opnieuw incidenten voordoen die de trek naar het platteland tot stilstand brengen, dan mag verwacht worden dat stijgende inkomens en verkorting van reistijden tot een verdergaande ‘ruralisatie’ leiden. Dat kan er toe leiden dat de traditionele bewoners van het platteland, via hoge huizenprijzen, voorbij gelopen worden door nieuwvestigers. Nauw verwant aan de strijd om de ruimte zijn ook de

veranderende machtsverhoudingen op het platteland die eruit voortvloeien. Dit is in belangrijke mate een onderwerp dat op het terrein van de sociologie ligt, maar het heeft ook geografische en economische aspecten (de rol van 'gatekeepers', NIMBY-gedrag etc.).

1.3.2.3 De wetenschap

Ook de wetenschap heeft zich op het platteland gestort. Sociologen, geografen en andere rurale deskundigen, groepen die zich decennia lang vooral bezighielden met rurale vraagstukken in situaties van onderontwikkeling (in ontwikkelingslanden) of onderdruk, zijn zich gaan interesseren voor het welvarende platteland. In dergelijk onderzoek wordt vastgesteld dat er heel wat dynamische en welvarende plattelandsgebieden zijn. Vervolgens staan echter niet de problemen van dat dynamische platteland centraal, maar de vraag in hoeverre voor de ontwikkeling van achterblijvende plattelandsgebieden iets geleerd kan worden van de 'betere' gebieden (zie bijvoorbeeld Terluin en Post, 1999²; Bollman en Bryden 1997; OECD 1994; Marsden, Lowe and Whatmore, 1990 en 1992). De internationale belangstelling is nog vooral op onderdrukgebieden gericht. Dat wordt zeer in de hand gewerkt door Europese onderzoeks- en beleidsprogramma's, die vooral aandacht besteden aan onderdruk, aan veranderingen in de landbouw en het landbouwbeleid en, als gevolg daarvan, aan wegvallende dragers op het platteland.

In Nederland, delen van Duitsland, België en delen van Engeland ligt de situatie echter wezenlijk anders. Zeker in Nederland staat de urbane druk centraal in de discussie, gekoppeld aan veranderingen in de landbouw, en aan behoefte aan ruimte. Het gaat niet alleen over wegvallen van steun en producties in de landbouw, maar vooral ook over de vraag hoe de landbouw de draai kan maken naar producties die maatschappelijk en in de markt gewenst zijn. Toch is die discussie nog relatief nieuw. Het is nog maar een paar jaar geleden dat papers en artikelen waarin aangetoond werd dat de landbouw momenteel (en vaak al heel lang) in economische termen maar een bescheiden rol op het platteland speelt, als verrassende vernieuwing in het denken gezien werden (zie bijvoorbeeld Kooij, 1999). Dergelijk onderzoek is overigens nog maar beperkt voorhanden, ook al heeft de OECD met haar Rural Indicators project wel een basis gelegd (OECD, 1994).

De problematiek van de veranderende maatschappelijke wensen en eisen voor de landbouw speelt al wat langer, en geografisch in een groter gebied dan het hiervoor genoemde 'Nederland en omgeving'. Maatschappelijk medegebruik van landbouwgrond, ecologisering, niche-vermarkting, pluri-activiteit, verbrede landbouw en netwerk- en ketenopbouw in productie, verwerking en afzet krijgen al een aantal jaren in een groot deel van Europa volop aandacht. Wat het maatschappelijk medegebruik betreft zijn er nog veel vraagstukken rond sturingsmechanismen, vergoedingen, continuïteit, feitelijke prestaties, kosten en contractvormen. Bij pluri-activiteit is het opvallend dat er heel wat onderzoek is naar de omvang, minder naar de inkomensgevolgen, en nog minder naar de lange termijn gevolgen voor de ontwikkeling van landbouwbedrijven en de landbouw in den brede. Meer theoretisch

² In de introductie van Terluin en Post (p. 13): The central question in the ruremplo project is: what can lagging rural regions learn from rural leading regions in the field of employment creation?

onderzoek naar de verklaring van het verschijnsel (risicospreiding in relatie met de toenemende onzekerheid vanuit markt en beleid bijvoorbeeld) is tot op heden vrijwel achterwege gebleven. Overigens, in het internationale wetenschappelijke landbouweconomisch en regionaal-economisch onderzoek spelen specifieke plattelvraagstukken maar een bescheiden rol (zie mijn opmerkingen daarover in een verslag van het laatste EAAE-congres: Strijker, 1999b).

Inmiddels is ook vanuit andere vakgebieden dan economie en sociologie het platteland (opnieuw) ontdekt: planologie, landschapsarchitectuur, cultuurtechniek. Opvallend is dat in de wetenschappelijke beschouwingen integraliteit en interdisciplinariteit voorop staan. Dit wordt in de hand gewerkt door de maatschappelijke en beleidsvragen waarop het onderzoek veelal geënt is (zie par. 4). De belangstelling van planologen, architecten, planvormers en bouwers is voor het platteland en de huidige plattelanders geen onverdeeld genot: het platteland lijkt een proeftuin te worden, waar nog ruimte is voor experimenten (zie bijvoorbeeld de Eo Wijers prijsvraag voor de toekomstige inrichting van Noord-Nederland).

1.3.3 Overdruk

Weliswaar zijn er nog gebiedjes in Nederland waar overdruk en stagnatie een rol spelen, gebieden die met droge ogen in EU-programma's (LEADER e.d.) kunnen functioneren, maar de werkelijke vraagstukken van het Nederlandse platteland betreffen overdruk en dynamiek. In essentie gaat het dan om de vraag hoe allerlei activiteiten die zich op het platteland richten (wonen, bedrijvigheid, landbouw – zowel traditionele als nieuwe vormen – agro-industrie, natuur, vuilverwerking, recreatie en toerisme, waterbeheer), daar een plaats kunnen houden krijgen, zonder het platteland om zeep te helpen.

Concurrentie om ruimte staat dan centraal, waarbij ruimte ruim opgevat moet worden. Het gaat niet alleen om fysieke ruimte, maar ook om externe effecten, geluid, stank, uitzicht, biodiversiteit, culturele identiteit en wat al niet meer. Het in Europa nog vigerende onderwerp van rurale en regionale economische ontwikkeling is daarbij nauwelijks meer aan de orde: er is nog nauwelijks economische achterstand. En voor zover die achterstand er nog wel is, lijkt ze in de nabije toekomst verder te verminderen: toename van de woonfunctie, met de daarbij horende toelevering en verwerking zorgt daarvoor. Want, per nieuwvestigend gezin ontstaat ongeveer 0,4 arbeidsplaats aan verzorging (van garagehouders tot aannemers, van onderwijzend personeel tot caissières).

In brede kring wordt een versterkte woonfunctie van het platteland afgewezen, zonder dat duidelijk is wat de alternatieven dan wel behelzen. De zorg van de toekomst, en dus de zorg van vandaag is hoe het platteland in stand gehouden kan worden onder al deze druk, en over welke aspecten van platteland het dan gaat (zie par. 4).

De overdruk leidt in veel opzichten ook tot een sterke dynamiek op het platteland. Dat is de reden dat ik met een omschrijving van platteland als een gebied met een lage dynamiek niet meer goed uit de voeten kan. Waar het beeld van velen nog is dat plattelanders generaties lang op dezelfde grond boeren of in hetzelfde huis of dorp

wonen, is de werkelijkheid waarschijnlijk heel anders. Een belangrijk deel van de boeren zit één, hoogstens twee generaties op een bepaald bedrijf, en vaak is men er nog veel korter geleden terechtgekomen. Voor de overige bedrijvigheid op het platteland geldt eveneens iets dergelijks. Ook de samenstelling van de plattelandsbevolking verandert snel; de groep 'autochtone' bewoners is in veel dorpen een minderheid.

1.3.4 Onderzoeksprogramma's

Veel lopend onderzoek in relatie met het platteland heeft, zoals al opgemerkt, een interdisciplinair en integraal karakter. Dat wordt vooral veroorzaakt door de wijze van financieren van dergelijk onderzoek: het is veelal gebaseerd op onderzoeksopdrachten van overheden. De opdrachtgever is vooral geïnteresseerd in integrale oplossingen en vraagt dus interdisciplinair en integraal onderzoek. Theorievorming en methodologische opbouw blijft in dergelijk onderzoek veelal achterwege. Het zoeken is naar concrete oplossingen van concrete problemen.

Dergelijk onderzoek brengt de ontwikkeling van theoretische kennis niet veel verder, zij het dat er soms publicaties uit voort komen die de toets van de internationale wetenschappelijke kritiek kunnen doorstaan. Internationale publicaties van de onderzoeksgroep van Van der Ploeg, gebaseerd op het genoemde type onderzoeksopdrachten vormen daar een voorbeeld van; zo ook bijvoorbeeld Kamann, Strijker en Sijsma (1998) als bijproduct van een opdracht van de NRLO. Wat dergelijk onderzoek (soms) wel oplevert is inzicht in feitelijke situaties: er wordt gemeten en geteld, en dat kan leiden tot beter inzicht.

Ontwikkeling van theorieën en methoden die bruikbaar kunnen zijn voor de analyse van de economie en geografie van het platteland speelt zich meer af in het algemene onderzoek binnen de economische geografie en de ruimtelijke economie. Waar het gaat om beschrijvende geografie is er, zeker ook internationaal, volop aandacht voor het platteland (zie de in par. 2.4 aangehaalde literatuur). Maar, zoals daar opgemerkt, dan ligt de nadruk vaak op situaties van onderdruk. Waar het om de meer economische aspecten gaat, en om meer analytische benaderingen van de geografie, is het verband met platteland veel dunner. Het gaat dan bijvoorbeeld om theorievorming rond pendel en migratie, grondgebruikmodellen, input-output analyse, occupatiepatronen en netwerkanalyse, ruimtelijke prijstheorie, locatietheorie en algemeen-evenwichtsmodellen. Voor de Nederlandse en noordwest-Europese vraagstukken van overdruk op het platteland is het gewenst dat de theorie- en methodeontwikkeling op de hiervoor genoemde aspecten meer gericht wordt het platteland en de interactie van platteland en stedelijk gebied. Het is opvallend dat de theorievorming en analyse op bovengenoemde terreinen volop toegepast wordt op stelsels van administratieve regio's (de grondslag van de regionale economie), maar niet op functionele gebieden. Dat wordt, zeker ten dele, veroorzaakt door de hang naar modelmatige benaderingen in de regionale economie, waar met het oplossen van moeizame data-problemen niet gescoord kan worden.

Een apart aandachtspunt is het veld van vragen over wat 'we' eigenlijk van het platteland verwachten. In de situatie van overdruk, waarin beleidsmatig prioriteiten gesteld moeten worden, is het belangrijk na te gaan welke aspecten van

platteland belangrijk zijn voor de beeldvorming over het platteland. Gaat het om openheid, cultuur, traagheid, lage dichtheden, agrarische activiteiten, natuur, afstand? Aanzetten voor dergelijk onderzoek zijn te vinden in Haartsen et al. (2000).

In het voorgaande is al een aantal thema's aangestipt waar behoefte is aan verdere kennisopbouw. Globaal gaat het dan om het volgende:

- a. Nader onderzoek naar de economische structuur van het Europese platteland, meer in het bijzonder de rol van de landbouw daarbinnen en de mate van dynamiek in relatie met wonen, werken en grondgebruik. Daarbinnen zou, vanuit het Nederlandse gezichtspunt, vooral ook aandacht moeten zijn voor gebieden die in bepaalde opzichten te maken hebben met overdruk. Bij dergelijk onderzoek is het zaak analyses niet louter te richten op het platteland, maar het arbeidsmarktgebied waarbinnen het platteland functioneert, in de beschouwing te betrekken. Comparatieve studies over rurale overdrukgebieden zijn tot op heden nagenoeg afwezig. Een uitzondering vormt het Ruremplo-project (Terluin en Post, 1999). Het betreft een type onderzoek dat goed ingebracht kan worden in EU-programma's.
- b. Nader onderzoek naar de economische structuur van het Nederlandse platteland, de positie van de landbouw daarbinnen, en de mate van dynamiek in allerlei opzichten. In dergelijk onderzoek moet regionaal gedifferentieerd worden, en moet het verband gelegd worden met de situatie in stedelijke gebieden. Ook hierbij geldt weer dat de arbeidsmarktgebieden waarin het platteland functioneert in de beschouwing betrokken moet worden. Het gaat om zowel fundamenteel-wetenschappelijk als toegepast wetenschappelijk onderzoek. Het gaat om onderzoek dat vooral op het terrein ligt van economisch geografen. De Nederlandse (sub-)faculteiten op dat vakgebied zijn in staat dergelijk onderzoek uit te voeren
- c. De rol van de nieuwe gatekeepers in het platteland: eigendoms- en zeggenschapstructuren, economische effecten (van bijvoorbeeld recreatie en toerisme) waarbij nadrukkelijk aandacht is voor het verschil tussen regionaal verschoven activiteiten en nieuwe activiteiten. Ook hier gaat het om zowel fundamenteel als toegepast onderzoek. Het gaat om onderzoek op de vakgebieden ruimtelijke economie en economische geografie.
- d. Maatschappelijk medegebruik van landbouwgrond. Er gebeurt op dat terrein in het onderzoek heel wat (ook meer fundamenteel onderzoek naar contractvormen bijvoorbeeld), maar er zijn nog veel onopgeloste vragen. Het karakter van dergelijk onderzoek is vooral toegepast.
- e. Lange termijn effecten van verbrede landbouw voor de betrokken landbouwbedrijven en voor de landbouw als geheel (productiviteitsontwikkeling, concurrentiepositie). De nadruk zal liggen bij fundamenteel, internationaal vergelijkend en intertemporeel onderzoek. Het gaat om landbouw-economisch onderzoek.
- f. Nader onderzoek naar de effecten van de factor 'wonen' op het platteland (landschappelijke, economische en milieu-effecten in vergelijking met andere vormen van bedrijvigheid). Daarbij valt er nog veel te doen aan het modelleren van woonwensen (zie bijvoorbeeld het eerder aangehaalde artikel van Van Dam).

- Er is daarnaast volop behoefte aan toegepast onderzoek op dat terrein. Dergelijk onderzoek ligt primair op de weg van sociaal-geografen.
- g. Een breed veld van onderzoek naar de oorzaken en gevolgen van migratie en pendel in de relatie rural/urban. Het betreft onderzoek met een meer fundamenteel karakter, dat goed aan kan sluiten bij de belangstelling van de wetenschappelijke regionaal-economen.
 - h. Breed sociaal-geografisch, sociologisch en interdisciplinair onderzoek naar de betekenis van het platteland in de post-moderne samenleving. Welke aspecten van het platteland zijn belangrijk voor de beeldvorming over het platteland, wanneer is een gebied nog platteland en wanneer niet meer.

Literatuur

Bollman, R.D. en J.M. Bryden (eds.) (1997), *Rural employment. An international perspective*. CAB International, Wallingford

Broekhuizen, R. van, L. Klep, H. Oostindie, J.D. van der Ploeg (1997), *Renewing the countryside*. Misset, Doetinchem.

Dam, F. van (2000), 'Revealed and stated preferences for rural living'. Evidence from the Netherlands. In: T. Haartsen et al.

Haartsen, T., P. Groote en P.P.P. Huigen (eds.) (2000), *Claiming rural identities*. Van Gorcum, Assen.

Huigen, P.P.P. en M.C.H.W. van der Velden (eds.), (1989), *De achterkant van verstedelijkt Nederland*. Geografisch Instituut RU Utrecht.

Huigen, P.P.P. & D. Strijker (1998), *Landbouw en samenleving. Een proces van afstoten en aantrekken*. NRLO-Rapport nr. 97/39. NRLO, Den Haag.

Kamann, D.-J.F., D. Strijker & F.J. Sijtsma (1998), A 'reverse network engineering' framework to develop tourism using a lifestyle approach. *TESG*, Vol. 89, no. 3, pp. 310-319.

Kooij, P., (1999), *Mythen van de Groene Ruimte*. Landbouwniversiteit, Wageningen.

LNV/VROM (1993), *Structuurschema Groene Ruimte. Deel 3: Kabinetsstandpunt*. SDU, Den Haag.

Marsden, T., P. Lowe and S. Whatmore (eds.) (1990), *Rural restructuring*. David Fulton Publishers, London.

Marsden, T., P. Lowe and S. Whatmore (eds.) (1992), *Labour and locality*. David Fulton Publishers, London.

- OECD (1994), *Creating rural indicators for shaping territorial policy*. OECD, Paris.
- Ploeg, J.D. van der (1999), *De virtuele boer*. Van Gorcum, Assen.
- Sijtsma, F.J., & D. Strijker (1994), *Investerings met ruimtelijke werking in het landelijk gebied*. REG-publicatie 5. Stichting REG, Groningen.
- Strijker, D. (1999a), *Ruimtelijke verschuivingen in de EU-landbouw 1950-1992*. REG-publicatie 21. Stichting REG, Groningen.
- Strijker, D. (1999b), *Platteland is geen thema voor landbouweconomen*. Agrarisch Dagblad, 2 sept., p.5
- Terluin, I.J. en J.H. Post (1999), *Employment in leading and lagging rural regions of the EU*. LEI, Den Haag.
- VROM-raad, 1999, *Sterk en mooi platteland*. Advies 015. VROM-raad, Den Haag.

1.4 NME en vraagstukken van de Groene Ruimte

Marjan Margadant-van Arcken

1.4.1 Inleiding

Alvorens in te gaan op de aangedragen probleemstelling is het wenselijk Natuur- en Milieu-Educatie (NME) wat nader te omschrijven. NME is een bij uitstek multidisciplinaire educatie, waarin natuur, milieu en samenleving in samenhang behandeld worden. In tegenstelling tot milieuvoorlichting en -communicatie betreft NME zorgvuldig voorbereide en begeleide leerprocessen, met een verantwoording en onderbouwing van doelen, leerinhouden en werkvormen. Deze vorm van leren vindt plaats in institutioneel verband en onder deskundige begeleiding. Als bijvoorbeeld een gemeente het lokale sociaal-cultureel werk of opbouwwerk vraagt een publiek debat voor omwonenden te organiseren over de inrichting van de Groene Ruimte, dan is dat een voorbeeld van volwasseneneducatie in institutioneel verband en onder deskundige begeleiding. Een dergelijk debat is voor het sociaal-cultureel werk een methodische werkvorm om kennisbehoeften van deelnemers te signaleren en competenties te ontwikkelen (zie Broens 1995).

Een ander kenmerk van NME is dat educatie uitgaat van het emancipatorisch vormingsideaal, waarin doelen gesteld worden vanuit de lerende persoon en niet van buitenaf³ Uiteraard vindt leren altijd plaats in een maatschappelijke context, maar dat wil niet zeggen dat buiten-pedagogische doelen mogen worden opgelegd aan

³ Dit vormingsideaal is al sinds jaren het pedagogisch uitgangspunt van het Nederlandse onderwijs. Onder andere ten gevolge van technocratische beleidssturing verwatert het enigszins.